

Kirkehistorikeren L.P. Fabricius' bidrag til Gotlands reformationshistorie

Af Søren Wogensen

I dansk kirkehistorisk forskning fylder øen Gotland ikke meget, og i danske standardværker skal man lede længe for at finde noget videre om øens kirkehistorie. I den gængse historiske oversigtslitteratur omtales Gotland ofte kun i forbindelse med krige, og øens historie er præget af spændingsfeltet mellem kongerigerne Danmark og Sverige samt Hansestaden Lübeck. Men faktisk findes der på dansk et længere, men desværre aldrig udkommet, bidrag til Gotlands kirkehistorie. Det omhandler Gotland på reformationstiden, og det er forfattet af den danske teolog og kirkehistoriker dr. theol. h.c. L.P. Fabricius. Fabricius' manuskript publiceres i denne artikel, idet de manglende noter til manuskriptet er forsøgt rekonstrueret.

I dette bidrag fremlægges et hidtil utrykt manuskript om Gotlands reformationshistorie af den danske teolog og kirkehistoriker dr. theol. h.c. Lorentz Peter Fabricius (1891-1974).¹ L.P. Fabricius blev 1918 teologisk kandidat fra Københavns Universitet, og fra 1921 fungerede han som præst ved Fredens Kirke i Odense, først som kaldskapellan og siden som residerende kapellan. I årene 1927-1938 var han sognepræst i Gislev og Ellested sogne på Fyn, og fra 1938 og frem til pensioneringen i 1961 var han sognepræst i Maglegårds Sogn i Hellerup. 1943-1947 sad Fabricius i Folketinget for det Konservative Folkeparti, og 1948 blev Fabricius udnævnt til æresdoktor ved universitetet i Helsinki, ligesom han samme år blev udnævnt til Ridder af Dannebrog. Fabricius sad i årenes løb i en række råd og bestyrelser. Blandt andet sad han i Præsteforeningens bestyrelse, hvor han en tid sad i præstelønningskommissionen.²

1 Til det følgende henvises én gang for alle til *Kirkelig Haandbog*, red. Paul Nedergaard, København 1963, s. 385-386.

2 Om dette arbejde se: Jørgen Stenbæk: *Præsternes forening gennem 100 år*, København 1999, s. 191.

Fabricius forfattede i årenes løb også flere bøger og mindre skrifter om vidt forskellige emner, og i denne sammenhæng skal to af hans udgivelser kort omtales. I forbindelse med Reformationsjubilæet i 1936³ udkom det lille skrift *Reformationsfesterne 1936*, hvori Fabricius giver en kort indføring til Reformationen i Danmark med afsæt i middelalderens kirke. Skriftet indeholder ud over Fabricius' indføring også biskoppernes forslag til liturgi ved mindegudstjenesten d. 1. november 1936 i anledning for 400-året for Reformationen i Danmark samt noder og salmetekster.⁴

1934-36 udkom de første tre af i alt fire halvbind af Fabricius' bredt anlagte *Danmarks Kirkehistorie*, der udmærker sig ved for reformationstidens vedkommende at behandle hele den oldenborgske konglomeratstat.⁵ Det sidste halvbind omhandler reformationstiden, og det skulle umiddelbart have været efterfulgt af et fjerde halvbind. P.G. Lindhardt, der var svoger til Fabricius og en tid hans hjælpepræst på Fyn, oplyser i sine erindringer, at blandt andet kirkelige og politiske gøremål havde sat Fabricius i stå med arbejdet, som han ellers var godt i gang med.⁶ Lindhardt tilbød derfor at skrive andet binds andet halvbind færdigt, og i sine erindringer skriver han: »... det blev jeg i 1943 færdig med; manuskriptet blev delvis sat og korrekturlæst, men udkom aldrig, og det var ikke muligt at fravriste Lohses Forlag en blot nogenlunde forklaring, så dette i sandhed unike værk om det 17. århundrede findes foruden mit eget kun i et exemplar på Aarhus Universitet.«⁷

Lindhardts bemærkning er umiddelbart det eneste trykte vidnesbyrd om manuskriptets eksistens. Der er til manuskriptet ingen noter med henvisninger til kilder og litteratur, skønt der i selve teksten er anført en mængde henvisninger i form af notenumre. Et forsøg på at opspore Lindhardts eget eksemplar i hans arkiv i Rigsarkivet er ikke lykkedes, ligesom et manuskript heller ikke findes blandt Fabricius' efterladte papirer, der også findes i Rigsarkivet.⁸ Teksten

3 For yderligere om Reformationsjubilæet 1936 se: Carsten Bach-Nielsen: *Fra jubelfest til kulturår*, Århus 2015, s. 269 ff.

4 L.P. Fabricius: *Reformationsfesterne 1936*, København 1936.

5 L.P. Fabricius: *Danmarks Kirkehistorie, I (1-2) – II (I)*, København 1936-34.

6 P.G. Lindhardt: *Sådan set...*, København 1981, s. 97.

7 P.G. Lindhardt 1981, s. 97.

8 Dele af Lindhardts arkiv og Fabricius' efterladte papirer i Rigsarkivet er gennemgået i sensommeren 2016 efter tilladelse fra rigsarkivaren. Lindhardts arkiv fremstår særdeles velordnet, og det gennemgåede materiale er følgende: P.G. Lindhardt: Manuskripter, 1950-1970, 34; P.G. Lindhardt: Manuskripter, 1950-1970, 35; P.G. Lindhardt:

bringes længere nede, hvor et noteapparat er forsøgt rekonstrueret, men først lidt forskningshistorie.

Gotland i den kirkehistoriske litteratur

I det følgende bringes en præsentation af et mindre udvalg af den danske litteratur, hvor Gotland omtales på forskellig måde. Ligeledes præsenteres et par svenske arbejder, og indledningsvis må to krøniker fra det 16. og 17. århundrede omtales i korthed. Slotspræsten Petreius bringer i sin krønike ingen oplysninger om reformationstidens begivenheder, og krøniken afsluttes med en opregning af de danske lensmænd på Gotland under kongerne Frederik I, Christian III og Frederik II.⁹ Hans Nielsen Strellow meddeler i sin krønike, der blev trykt i København 1633, vidt og bredt om reformationens forløb på Gotland, hvad der er påfaldende, når det tages i betragtning, at Petreius' krønike, der er ældre, intet ved at meddele desangående. Af Strellows krønike fremgår det, at reformationen havde et til tider brutalt forløb med blandt andet billedstorm, og som det fremgår længere nede, så citerer Fabricius' fra Strellows krønike i sit bidrag til Gotlands reformationshistorie.

Et væsentligt bidrag på dansk til Gotlands historie i 1500-tallet findes i Jens Paludan-Müllers prisopgave fra 1863. Jens Paludan-Müller, søn af historieprofessor Caspar Paludan-Müller, var teolog og bevarede 1863 universitetets prisopgave i historie med en afhandling om Gotlands forhold til Danmark og Sverige i det 14.-16. århundrede.¹⁰ Jens Paludan-Müller faldt ved Sankelmark i februar 1864, og året efter besørgede faderen udgivelsen af sønnens prisopgave, i hvilken han på baggrund af eksisterende fremstillinger og det forhåndenværende kildemateriale påviser uoverensstemmelser mellem en række ældre historieværker og fremstillinger af Gotlands historie frem til 1570, hvor Paludan-Müllers afhandling ender rent tidsmæssigt.

Tre værker af Vilhelm Bang skal også kort omtales i kronologisk rækkefølge. I 1890 udkom hans *Den danske kirkes Historie i Kristian den Tredjes Tid*, hvori han giver en fremstilling af den danske kirkes historie i tiden fra afslutningen på Grevens Fejde til Christian III's

Diverse kirkehistorisk materiale, 1950-1970, 36-37. For Fabricius' vedkommende drejer det sig om: Materiale vedrørende besættelsestiden i Danmark og Norge, 1940-1947. Fabricius' efterladte papirer blev gennemgået for at sikre, at et eventuelt manuskript ikke var havnet der ved en fejl.

9 Krøniken bringes i svensk oversættelse hos: Sten Körner: *Slottsprästen Petreius berättar*, Visby 2008.

10 Jens Paludan-Müller: *Gullands Forhold til Danmark og Sverrig i det 14., 15. og 16. Aahundrede*, København 1865.

Prædikestolen i Grölingbo Kirke er fra 1548, men var oprindeligt en gave til Visby Domkirke fra lensherren på Visborg Slot, Eiler Hardenberg og dennes hustru Katrina Rosenkrantz. Den blev flyttet til Grötingbo i 1699, da den nok har virket provokerende med sit store danske rigsvåben i den nu svenske kirke. På det nordlige brystningspanel ses en næsten komisk fremstilling af Philipp Melanchthon og Martin Luther.

død i 1559, idet Bang i sin fremstilling skelner mellem reformationen som indført og reformationen som gennemført.¹¹ Gotland nævnes i Bangs fremstilling i forbindelse med Joachim Rönnows fangeskab på Visborg,¹² ligesom han også nævner Gotland i forbindelse med to Odensepræster, der klosterfængsledes i Sorø for gendøberiske anskuelser, idet den ene af dem siden flyttedes til Gotland.¹³

I Bangs *Præstegaardsliv i Danmark og Norge*¹⁴ nævnes Gotland flere gange. Der sker i sammenhæng med omtalen af afskedigelsen af en søn af Niels Hemmingsen, der var professor ved universitetet, og som forvistes til Gotland,¹⁵ og så nævner Bang artiklerne af 1554 gældende for præsterne på Gotland, i hvilke det hedder, at »efterdi der findes ofte Mangel og Bræk hos en del af Prædikanterne, som tage sig den underlige Be-

11 V. Bang: *Den danske Kirkes Historie i Kristjan den Tredjes Tid*, København 1890, s. 44.

12 Bang 1890, s. 37.

13 Bang 1890, s. 74-75.

14 V. Bang: *Præstegaardsliv i Danmark og Norge*, København 1891.

15 Bang 1891, s. 149-150.

stilling paa at være Brudebydere for den gemene Almue og Bønder udi fremmede sogne, hvorved Tjenesten hyppig forsømmes« (Bangs citat).¹⁶ Gotland betegnes af Bang som et »brugbart Forvisningssted for daarlige Personer blandt Gejstligheden«, hvad der også gør sig gældende for Norge,¹⁷ og videre omtales Gotland som et »Forvisningssted for Præster, hvis Fraværelse ønskedes af en eller anden Grund«.¹⁸

Det tredje værk af Bang, der her skal nævnes, er *Den danske Kirkes Historie i Tiden fra 1559 til 1699*.¹⁹ I værket nævnes Gotland flere gange, idet Gotland omtales som et sted, »der i de Dage halvvejs var at anse for et Forvisningssted«, hvilket sker i forbindelse med omtale af sagen med Niels Hemmingsens søn, der blev afsat som professor ved universitetet.²⁰ Bang omtaler ligeledes de danske stifters respektive biskopper samt de kirkelige forhold i Frederik II's regeringstid, idet han omtaler de enkelte biskoppers liv og virke i det omfang, det kendes. Også de sønderjyske forhold omtales, men forholdene i de resterende dele af den oldenborgske konglomeratstat nævnes ikke, skønt der 1572 blev udnævnt en biskop på Gotland.²¹

Gotland er en ø, der emmer af kirkehistorie. Øens historie har i alle dens aspekter været genstand for svenske historikeres interesse, og i det følgende skal et par svenske bidrag til Gotlands historie omtales. C.J. Bergman peger i sin *Gotlands geografi och historia*²² på 1500-tallet som en nedgangsperiode for øen, idet han mener, at reformationens indførelse under det danske overherredømme bidrog hertil.²³ Bergman omtaler Hans Brasks visitation på Gotland 1527, hvor Brask i ledtog med hovedsmanden på Visborg lod den lutherske menighed i Skt. Hans Kirke i Visby overfalde, hvad der dog ingen effekt havde. Bergman betegner den danske lensmand på Gotland fra 1530, Henrik Nielsen Rosenkrantz, som kraftfuld, idet han gør opmærksom på, at så længe der endnu var tvist om overhøjheden over Gotland mellem Danmark og Sverige, var der ingen overordnet kirkestyrelse på øen. Først efter freden i Stettin indsattes en superintendent, hvormed Gotland for første gang fik et åndeligt overhoved.²⁴

16 Bang 1891, s. 165.

17 Bang 1891, s. 209.

18 Bang 1891, s. 302.

19 V. Bang: *Den danske Kirkes Historie i Tiden 1559 til 1699*, København 1896.

20 Bang 1896, s. 30-31.

21 Bang 1896, s. 33-50.

22 C.J. Bergman, *Gotlands geografi och historia*, Stockholm 1898.

23 Bergman 1898, s. 122.

24 Bergman 1898, s. 123.

När Gotland var danskt lydland er titlen på et værk af R. Björkegren,²⁵ hvori han beskæftiger sig med den tid, da Gotland var under dansk overherredømme. Björkegren peger på, at katolicismens dage var talte, da Henrik Nielsen Rosenkrantz blev lensmand på Gotland 1530, og med henvisning til Hans Nielsen Strellows krønike peger han på, at den tidlige reformation på Gotland havde et voldsomt forløb, idet han gør opmærksom på, at det synes som om, ikke mindst i Visby, at reformationen gennemførtes ret hurtigt, samt at de danske myndigheder var hurtige til »att göra sig till arvingar av katolska kyrkans dödsbo.«²⁶

Björkegren er godt klar over, at et trosskifte tager tid, og han gør opmærksom på, at en stor del af befolkningen på Gotland sikkert stadig var katolikker i deres indre, da reformationen var indført.²⁷ Björkegren peger også på, at først da alle svenske krav på Gotland bortfaldt med freden i Stettin, der afsluttede Den Nordiske Syvårskrig, blev der fra dansk side gjort alvor ud af at få sat skik på de kirkelige forhold på øen ved at udnævne en superintendent.²⁸ Forholdet mellem den første danske superintendent og præsterne på Gotland udfolder Björkegren over 15 sider, hvor de mange præstesager behandles,²⁹ idet også øens styrelse under de danske lensmænd behandles udførligt frem til afslutningen af Frederik II's regeringstid.³⁰

Den svenske historiker Herman Schück har i sin disputats *Ecclesia Lincopensis* fra 1959 behandlet Linköping Stifts historie.³¹ Gotland hørte til Linköping Stift, og reformationstiden behandles indgående i et længere kapitel. Schück gør opmærksom på, at først 1539-44 brydes den gamle kirkeorganisation ned, hvorefter der indføres en evangelisk kirkeordning.³² Allerede 1513 var Hans Brask blevet biskop over Linköping Stift, og han betegnes af Schück som energisk på baggrund af hans omfattende visitationsvirksomhed.³³ Schück nævner Gotland i forbindelse med Hans Brasks visitation på øen 1527. Brask visiterede under påskud af at ville styrke forbindelsen mellem kirken og den

25 R. Björkegren: *När Gotland var danskt lydland*, Visby 1931.

26 Björkegren 1931, s. 3-5.

27 Björkegren 1931, s. 6.

28 Björkegren 1931, s. 8.

29 Björkegren 1931, s. 10-15.

30 Björkegren 1931, s. 25-32, s. 39-48, s. 56-79.

31 Herman Schück: *Ecclesia Lincopensis*, Stockholm 1959.

32 Schück 1959, s. 535.

33 Schück 1959, s. 137-138.

fjerne ø, men Brask benyttede rejsen til Gotland til at flygte fra Sverige på grund af uoverensstemmelser med Gustav Vasa.³⁴

I *Från Gotlands dansktid* bidrager en række svenske historikere med artikler til Gotlands historie.³⁵ Herman Schück skriver om Gotland og biskopperne i Linköping,³⁶ mens Bengt G. Söderberg skriver om malerier i Gotlands kirker.³⁷ Reformationstidens kirkeinventar behandles af Gunnar Svahnström, der fremhæver prædikestolen som reformationstidens mest karakteristiske kirkemøbel. Prædikestolene er en del af den materielle kultur, og Gotlands kirker rummer utallige prædikestole fra reformationstiden. Således er for eksempel prædikestolen i Grötlingbo kirke fra 1548, og den er udsmykket med portrætter af Luther og Melanchthon.³⁸

Ulf Dittmer bidrager til *Från Gotlands dansktid* med en artikel om Hans Nielsen Strellows Gotlandskrønike.³⁹ Hvad angår krønikens indhold, så påviser Dittmer, at den i et vist omfang bygger på ældre krøniker. Det gør sig især gældende for de ældste tiders vedkommende, som må afskrives som ren og skær mytologi. Fra tiden omkring 1500 og frem er krøniken i store dele indskrænket til blot at bestå af opremsninger af begivenheder som for eksempel lensmænds ankomst og afrejse fra øen.⁴⁰

I monografien om Peder Palladius og den danske kirke i årene 1537-1560⁴¹ omtaler Martin Schwarz Lausten Gotland adskillige gange. I indledningen nævnes Gotland i forbindelse med en opremsning af den danske konges riger og lande,⁴² og i den biografi, som Schwarz Lausten bringer efter indledningen, nævnes Gotland i sammenhæng med de problemer, som Palladius måtte kæmpe med, da han som biskop og rådgiver for Christian III i kirkelige spørgsmål var involveret i reformationens indførelse forskellige steder i den oldenborgske kon-

34 Schück 1959, s. 535-541.

35 *Från Gotlands dansktid*, red. L. Bohman, G. Fritzell & G. Svahnström, Visby 1961.

36 Herman Schück: »Gotland och biskopparna i Linköping«, *Från Gotlands dansktid*, 1961, s. 27-45.

37 Bengt G. Söderberg: »Gotländska kyrkomålningar från den danska tiden«, *Från Gotlands dansktid*, 1961, s. 47-59.

38 Gunnar Svahnström: »Reformationstidens kyrkoinventarier«, *Från Gotlands dansktid*, 1961, s. 60-70.

39 Ulf Dittmer: »Hans Nielssøn Strelow och hans gotländska krönika«, *Från Gotlands dansktid*, 1961, s. 109-140.

40 Dittmer 1961, s. 122-129.

41 Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, København 1987.

42 Lausten 1987, s. 11.

glomeratstat. Schwarz Lausten anfører, at Palladius i årene 1537-1545 var fast tilknyttet universitetet, hvor han var rektor i en periode. Som tilknyttet universitetet har Palladius haft indsigt i dets økonomiske forhold, der gav anledning til, at rektor og professorer holdt et møde, der mandede ud i en skrivelse, i hvilken den alvorlige situation opridses.⁴³ I skrivelsen nævnes Gotland, idet professorerne anfører, at de dagligt modtager skrivelser »fra talrige steder i Danmark, fra Norge, Gotland og de omkringliggende lande, i hvilke man anmoder os om at sende prædikanter og lærere«.⁴⁴

Schwarz Lausten omtaler også sagen med de to Odensepræster, Laurids Hellesen og Kristoffer Mikkelsen, der begge blev afsatte, og hvoraf førstnævnte med tiden havnede på Gotland. Palladius havde en del med sagen at gøre i kraft af sin tilknytning til universitetet, idet Schwarz Lausten sætter spørgsmålstegn ved, om de to præster på nogen måde kan siges at have været sværmere eller have hyldet gendøberske anskuelse, således som H.F. Rørdam⁴⁵ og V. Bang⁴⁶ hævder.⁴⁷

Palladius indtog en særstilling blandt de første evangeliske bisper i Danmark. Han fungerede som rådgiver for kongen i adskillige sammenhænge, ligesom han også varetog tilsynsarbejdet med kirken i de øvrige dele af den oldenborgske konglomeratstat bortset fra hertugdømmerne. Dette tilsynsarbejde beskriver Schwarz Lausten i et længere kapitel i sin monografi. Gotland ofres der i den sammenhæng små tre sider på, idet Schwarz Lausten indledningsvist opridses Gotlands historie i spændingsfeltet mellem Danmark, Sverige og Lübeck. Schwarz Lausten omtaler en række af de danske lensmænd på Gotland og giver derefter et indblik i de mangeartede og vanskelige problemstillinger, som Palladius måtte tage hånd om i sin egenskab af kongens rådgiver vedrørende kirkelige spørgsmål. Schwarz Lausten anfører afslutningsvis at det lader til, at det i 1550'erne var planen »at ansætte en slags superintendent over Gotland«, hvad der dog ikke skete før 1572,⁴⁸ og i sammenfatningen konkluderer Schwarz Lausten, at »bortset fra den kirkelige administration af Norge, Gotland og Færøerne, som man i København åbenbart behandlede med venstre hånd, var det navnlig de

43 Lausten 1987, s. 262 ff.

44 Lausten 1987, s. 265.

45 H.F. Rørdam: »Om Sværmerne Christoffer Mikkelsen og Lavrits Hellisen i Odense«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 2.I, s. 319 ff.

46 Se note 13.

47 Lausten 1987, s. 304-308.

48 Lausten 1987, s. 377-380.

spændte forhold i Island og på Rügen, som beskæftigede Palladius«. ⁴⁹ At Palladius havde dette tilsynsarbejde nævnes også i Schwarz Laustens *Reformationen i Danmark*. ⁵⁰ I Schwarz Laustens bidrag til *The Scandinavian Reformation* ⁵¹ nævnes Gotland ikke, men det gør den derimod i en artikel i samme antologi af Ole Peter Grell, hvor Gotland nævnes i forbindelse med Hans Brasks sidste visitation på øen. ⁵²

Kirkehistoriske Samlinger bugner ikke just af artikler om Gotland, og slår man efter i registerbindet, vil man se, at Gotland omtales i tre artikler, hvoraf en enkelt har direkte relevans i denne sammenhæng. Der drejer sig om C.J. Brandts bidrag vedrørende trykningen, indbindingen og salget af Christian III's bibel, hvor Gotland nævnes i sammenhæng med Otte Ruds svigefulde adfærd i forbindelse med salget af Christian III's bibel på Gotland. ⁵³

Poul Grinder-Hansens værk om Søren Abildgaards liv og virke skal også omtales i denne sammenhæng. ⁵⁴ Hvad der her er interessant, er Jacob Langebeks antikvariske rundrejse i Østersøregionen, hvor blandt andet Gotland blev besøgt. Formålet med denne antikvariske rundrejse, der skulle vare et års tid og var finansieret af kong Frederik V, var at samle kildemateriale fra de gamle danske provinser til det diplomatarium, som Langebek havde under udarbejdelse. Rejsen påbegyndtes i foråret 1753, og med på rejsen var Søren Abildgaard, der skulle fungere som tegner. 7. juni 1753 ankom de til Gotland, som de forlod igen d. 12. juli. På Gotland aftegnede Abildgaard en del våbenskjolde og gravsten, og en enkelt gravsten skal fremhæves her, nemlig gravstenen over Henrik Nielsen Rosenkrantz, der var lensmand på Gotland 1530-1537. ⁵⁵ Gravstenen, der bærer en kort indskrift på latin, er afbildet i det katalog, som Grinder-Hansen bringer bagerst i bogen. ⁵⁶ At indskriften er affattet på latin gør den for så vidt atypisk set på baggrund af den tyske middelalderarkæolog Jörn Staeckers tese om, at gravminder afspejler en særlig form for protestantisk habitus, idet gravstenen intet

49 Lausten 1987, s. 392.

50 Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, København 2011, s. 147.

51 Martin Schwarz Lausten: *The early Reformation in Denmark and Norway 1520-1559, The Scandinavian Reformation*, red. Ole Peter Grell, Cambridge 1995, s. 12-41.

52 Ole Peter Grell: »The Catholic church and its leadership«, *The Scandinavian Reformation*, red. Ole Peter Grell, Cambridge 1995, s. 109.

53 C.J. Brandt: *Nogle Oplysninger om Trykningen, Indbindingen og Salget af Bibeloversættelsen 1550 i: Kirkehistoriske Samlinger*, 1.II, s. 413.

54 Poul Grinder-Hansen: *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet*, København 2010.

55 Grinder-Hansen 2010, s. 39-46.

56 Grinder-Hansen 2010, katalognr. 794, s. 632.

rummer af det, som Staecker fremhæver som et udtryk for en protestantisk habitus, hvad der kan undre, når det om Henrik Nielsen Rosenkrantz vides, at han tilhørte den protestantiske del af den danske adel. Gravstenen er blot nævnt her som et eksempel på den materielle kultur, der for en stor dels vedkommende også fortæller reformationshistorie.⁵⁷

Med til den materielle kultur hører også det mindeskjold (tondo), der hænger på Rosenholm Slot, og som er beskrevet af både Peter Pentz⁵⁸ og Sys Hartmann.⁵⁹ Peter Pentz skriver kort om Henrik Nielsen Rosenkrantz' liv og levned. Han skildrer også reformationen på Gotland, idet han refererer til Hans Nielsen Strellows krønike uden at nævne ham ved navn, og i forlængelse deraf nævner Pentz gravstenen over Henrik Nielsen Rosenkrantz samt nogle mindeskjoldene udført på Gotland på foranledning af Henrik Nielsen Rosenkrantz. Det mest interessante mindeskjold er det, der i dag befinder sig på Rosenholm Slot. Af indskriften på mindeskjoldet fremgår det, at det er fremstillet på Gotland 1535, og formålet med det er ifølge indskriften at synliggøre frelsen i Kristus.⁶⁰ Pentz beskriver indgående mindeskjoldets motiv:

Det cirkulære felt deles i to af et træ, hvis grene til den ene side er visne og til den anden løvfulde. Ved den visne side, til venstre set fra beskueren, ses øverst en dommedagsfremstilling, i midten syndefaldet. Hovedmotivet her er imidlertid døden og djævelen, der jager et nøgent menneske (Adam) ned i helvedes flammer, mens Moses anklagende peger på lovens tavler. På den anden side af træet ser man igen det nøgne menneske, der nu, vejledt af Johannes, rammes af en blodstråle, der springer fra den korsfæstede side. Nederst til højre i billedet ses den opstandne Kristus, der jager sejrsvanen gennem døden og djævelen.⁶¹

Pentz gør opmærksom på, at dette motiv var et almindeligt kendt motiv i 1530'ernes Nordeuropa, og at det fremstiller Luthers lære om retfærdiggørelsen i Kristus, idet Kristus ikke fremstilles som

57 Jörn Staecker: *A Protestant habitus: 16th-Century Danish graveslabs as an expression of changes in belief* i: David Gaimstar & Roberta Gilchrist (red.): *The Archaeology of Reformation 1480-1580*, Leeds 2003, s. 415-436.

58 Peter Pentz: *Iver Akselsen og Henrik Nielsen i: Nationalmuseets Arbejdsmark*, København 1986, s. 149-163.

59 Sys Hartmann: *Et par usædvanlige epitafier i: Carlsbergfondets Årsskrift*, København 2003, s. 146-157.

60 Pentz 1986, s. 158.

61 Pentz 1986, s. 158.

den strenge himmeldommer. I modsætning til loven, der udgør den venstre del af motivet, står den højre del, hvor »menneskets frelse og syndsforladelse gennem Kristi offerblod og gennem sejren over døden og djævelen gennem opstandelsen« skildres.⁶² Pentz gør også opmærksom på, at det omtalte motiv kom til at smykke titelbladet på Christian III's Bibel, der udkom 1550, idet han tilføjer, at »helt konkret ser det ud til, at Henrik Nielsen har givet sin gotlandske maler et tryk af Lukas Cranach fra ca. 1530.«⁶³

Sys Hartmann beskæftiger sig i en artikel også med ovennævnte mindeskjold, og hun fremhæver motivet som en allegori over loven og evangeliet. Hun gør opmærksom på, at forlægget er et maleri af Lucas Cranach d. Æ., som findes i umiddelbart to udgaver i henholdsvis Prag og Gotha.⁶⁴ Hartmann omtaler en teori, der går ud på, at en maler med tilknytning til Cranachs værksted i Wittenberg har haft sit virke i Danmark. Malerens navn var Peter Roddelstedt, og han bar tilnavnet Gottlandt. 1548-49 omtales han første gang i Weimar som virksom i Sachsen under navnet »Peter maler aus Gottlandt«.⁶⁵ Han var udlært hos Cranach, og siden blev han hofmaler hos kurfyrst Johan Frederik den Højmodige. Som Hartmann gør opmærksom på, så er der ikke noget til hinder for, at han efter læretiden har opholdt sig i Danmark og på Gotland, hvor han måske har været maler for Henrik Nielsen Roenkrantz, som Hartmann gør opmærksom på.⁶⁶

Som et sidste bidrag til Gotlands reformationshistorie skal en artikel af Tryggve Siltberg nævnes, og artiklen udmærker sig ved et fyldigt noteapparat og en særdeles omfattende litteraturliste.⁶⁷ Siltberg behandler tiden fra den tidlige reformation, hvor han refererer til Hans Nielsen Strellows krønike, ifølge hvilken den tidlige reformation havde et voldsomt forløb. Siltberg nævner domkapitlets protokol fra 1595, hvor Henrik Nielsen Rosenkrantz' virke som lensmand er omtalt, idet domkapitlets protokol således bekræfter, hvad Strellow skriver.

Siltberg gør opmærksom på, at klostergodset på Gotland i et vist omfang sekulariseres før reformationen, og fra 1527 ser det ikke ud som om, at bispens i Linköping har udøvet sin gejstlige jurisdiktion

62 Pentz 1986, s. 158.

63 Pentz 1986, s. 160.

64 Hartmann 2003, s. 150.

65 Hartmann 2003, s. 152.

66 Hartmann 2003, s. 152.

67 Tryggve Siltberg: *Reformationstidens första skede på Gotland i: Claes Theilander (red.): Kyrka och tro på medeltidens Gotland*, Visby 2013, s. 169-182.

over Gotland. Siltbergs arbejde må ses som et korrektiv til den ældre Gotlandsforskning, og han peger på, at det har været almindeligt antaget, at der ikke var nogen overordnet gejstlig på Gotland før 1572, hvor den første biskop over øen udnævnes. Siltberg anfører, at et kongebrev fra 1538 omtaler en Jacoben Kenigk, der tilsyneladende skal være en slags kirkelig førstemand, og som skal aflønnes fra slot-tet.⁶⁸ Siltberg henleder også opmærksomheden på nogle synodalak-ter, der hidtil kun har været kendt i en yngre og ufuldstændig udgave og dertil fejlagtigt daterede, idet han peger på, at disse synodalakter er en vigtig kilde til Gotlands reformationshistorie.⁶⁹ Alt i alt må Siltbergs artikel betegnes som et glimrende arbejde.

Bemærkninger til teksten

I det følgende bringes Fabricius' tekst. Manuskriptets ortografi og spa-tiering er bibeholdt bort set fra enkelte mindre rettelser, ligesom der er korrigeret for de enkelte håndskrevne rettelser i marginen, som manu-skriptet indeholder. Rent metodisk er arbejdet med en rekonstruktion af Fabricius' noter grebet an ud fra en antagelse om, at kildemate-rialet fortrinsvist skulle findes blandt det, der allerede var udgivet, da andet binds første halvbind, som omhandler reformationstiden, i høj grad bygger på allerede publiceret kildemateriale. Det gjorde det nær-liggende at begynde en søgen i *Kong Frederik den Førstes Danske Registranter*, *Danske Kancelliregistranter*, *Kancelliets Brevbøger* samt *Danske Magazin*.

Ved udarbejdelsen af manuskriptet har Fabricius naturligvis også haft adgang til sekundær litteratur. Hvad han har benyttet, kan det være vanskeligt at sige med bestemthed. Blot skal det her anføres, at de steder, hvor der i de rekonstruerede noter er henvist til kilder, synes fundamentet for Fabricius' arbejde at være sikkert, mens henvisnin-ger til sekundær litteratur *kan* være grundlaget for, hvad han skriver, hvormed det dog er godtgjort, at intet af det, som Fabricius skriver, er grebet ud af den blå luft.

Manuskriptet er i sin helhed forsynet med fire illustrationer, og un-der overskriften »GOTLANDS KIRKE« skriver Fabricius følgende begyndende s. 435 nederst og sluttende s. 445 øverst.⁷⁰

68 Siltberg 2013, s. 172.

69 Siltberg 2013, s. 172.

70 Manuskriptet er forsynet med fire illustrationer på henholdsvis s. 437, s. 439, s. 441 og s. 443.

Teksten

Siden Valdemar Atterdag erobrede Gotland⁷¹, havde denne Ø hørt til Danmarks Rige, men i kirkelig Henseende stod den stadig under den svenske Biskop i Linköping, selv om dens Beliggenhed ganske vist gav den er ret fri Stilling. Da Reformationens Storme gik over Riget, var Forholdene særlig urolige for Gotland, fordi først Søren Nordby og siden Lübeckerne havde besat Visborg Slot, og derfra beherskede Øen, og Sandsynligheden taler for, at⁷² der allerede i disse tidlige Aar er kommet *reformatorisk Bevægelse* til den tysksprægede By Visby; og dermed afbrødes den kirkelige Forbindelse til Sverige.

4. August 1530 udleverer den lübske Kommandant Visborg Slot til den danske Konges Lensmand paa Gotland »ærlige og velbyrdige Mand og strenge Ridder« Hr. Henrik Rosenkrantz⁷³, og 18. Juli 1532 stadfæstede Kong Frederik I deres gamle Privilegier⁷⁴; samme Aar fornyer han Forleningerne til Henrik Rosenkrantz paa seks Aar.⁷⁵

Paa denne Tid er der *tydelig Reformationsbevægelse*, thi først paa Aaret 1532 har der været Sendemænd fra Visby hos Kongen; de har meddelt ham, at *Graabrødrene* for nogen Tid siden har forladt deres Kloster, og Borgerne havde siden indrettet det til et Hospital⁷⁶ for fattige og syge Mennesker. 20. April s. A. bifalder Kongen denne Ordning og overlader dem desuden alle Jorde og Ejendomme, som har ligget til *Helliggeisthuset* og *andre øde Kirker i Byen*, hvor der nu ikke holdes Tjeneste mere, for at *hele* den samlede Indkomst kan komme de trængende til gode⁷⁷.

71 Her er der i teksten i anført: »(Sml. I. 433)«.

72 Her er der i margen anført: »Reformationens Begyndelse«.

73 Hans Nielsen Strellow: *Cronica Guthilandorum*, København 1633 (facsimili Visby 1978), s. 261: »Erlige velbiurdirge Mand och strenge Ridder herr Hendrick Rosenkrantz«.

74 K. Erslev & W. Møllerup (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, København 1879, s. 324-326. Stadfæstelsen i form af et brev bærer titlen: »Wiisbye burger, bønder och menige aellmuge paa Gottland finge saadant itt breff«, der strækker sig over godt to sider i registranterne.

75 K. Erslev & W. Møllerup (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, København 1879, s. 330: 5. august 1532: »Hr. Henrich Rosenkrantz, Ridder, skal beholde Wisburg og Gottlandt i 6 Aar, efterat de 6 Aar ere forløbne, som hans Forleningsbrev indeholder, dog at han aarlig gjør Kongen Regnskab for al vis og uvis Rente af Slottet og Landet«.

76 Her er der i margen anført: »Nedlæggelse af Kloster«.

77 K. Erslev & W. Møllerup (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, København 1879, s. 310-311: »Wiisbye burgere paa Gottlandt finge kongelige Maie-statist breff, at epther thi att the brødre, som waare vdi graabrødre claaister vdi forne Wiisbye, ere nogenn tiidt siidenn vdtgangne &c., och burgerne haffue siidenn skicket

Sankt Nikolai Kirkeruin var sammen med andre store kirkeruiner i Visby en stor romantisk turistattraktion – også da Fabricius skrev om Gotlands kirkehistorie.

samme claafter till ith hospittale och there attuille indtlegge fattige, siuge mendisker, tha haffuer kongelige Maiestet ex speciali gratia vntt thennom samme claafter till ith hospitaell, epther som thett nu tillskicket er. Thesligestt att alle the iorde, agere, eyngte, bedinge och eygendom, som haffue tillforrn tilleigett hellig gestthuss och andre øde kircker ther same stedtzs, szom nu ingenn tienniste vti holldis och brugis,

Disse Ændringer er ikke gået af uden Ulovligheder. I Juli Maaned indbetaler Lensmanden Henrik Rosenkrantz til Kongen 330 Lod Sølv, som var *udtaget af Kirkerne* i Visby af Borgmester og Raad – men de havde rigtignok tænkt at bruge det selv og havde slaaet det sammen og skjult det! Men Lensmanden havde indkrævet det af dem⁷⁸! – Og 4. August lader han indlevere til Kongen en *Guldkalk* fra Graabrødrekloster⁷⁹.

Overhovedet var det klart, at den *uhyre Mængde Kirker*, som det middelalderlige Visby rummede, aldeles ikke kunne opretholdes under nyere Kirkeformer, og den Dag idag er de *Visbyske Kirkeruiner* en seværdighed uden Lige i hele Nordeuropa, idet de (i modsætning til alle andre steder) ikke er rent afbrudte.

I Foraaret 1535 sender Christian III Brev til Borgerne i Visby og til⁸⁰ Bønder og Almue paa Gotland, hvori han meddeler dem, at han er valgt til Konge paa Viborg Ting, og kræver Hyldning af dem »efterdi, at I er et Ledemod med menige Gulland til Danmarks Krone«⁸¹, og samme Aar lover de i Lensmandens Person Kongen »Huldskab og Mandskab«⁸², en Hyldning, der gentages 23. Juni 1537, da Urolighederne er forbi⁸³.

Af den Sølvskat paa fire Lod Sølv af hver Bonde, idet den rige hjælper fattige, som opkræves allerede 1536 og afleveres til Kongen 1537, kan vi se, at der i de c. 100 Sogne paa Gotland har været 1538 Bønder⁸⁴. Forøvrigt var der i disse Aar Dyretid baade ved Misvækst og

skulle och mue her epther til euüg tiidt bliffue til forne nye hospitaell met ald thendt rentte, there aff kandt gaa och pleyger aarligen aff attgaa, daag att samme rentte skal aldenistte wendis och bliffue till samme fattige, siuge och saare mendiskers nytthe, behouff och vpholldelse, och til ingen andenn mandtsz nytthe vti noger maade.«

78 A. Heise: *Familien Rosenkrantz's Historie, II*, København 1882 s. 266-276.

79 K. Erslev & W. Møllerup (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, København 1879, s. 329: »Sameledis for en guldtkalch, som hørde vti graabrødre claafter vti Wiisbye«.

80 I margen er der her anført: »Christian III hyldes 1535«.

81 *Danske Kancelliregistranter* meddeler intet om et sådant brev.

82 A. Heise: *Familien Rosenkrantz's Historie, II*, København 1882, s. 270. Her omtaler Heise et brev udstedt 7. april 1535 til befolkningen på Gotland med befaling om »at være Henrik Rosenkrantz lydige paa hans Vegne«. I *Danske Kancelliregistranter* findes ikke nogen optegnelse af et sådant brev af 7. april 1535.

83 Hverken Hans Nielsen Strelow eller A. Heise meddeler noget om den 23. juni stedfundne hyldning.

84 K. Erslev & W. Møllerup (udg.): *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, København 1881-1882, s. 55: »Hr. Henrich Rosenkrants paa Gulland fik Kvittans paa 6144 Lod Sølv, som han har antvordet Mester Jesper Brockmand, kgl. Maj.s Sekretær, af den Skat, fire Lod Sølv af hver Bonde, af Gulland af dette Aar 1537, efter forskr. Mester Jespers Kvittans, som han har hos sig derpaa«.

p. Gr. a. den daarlige Mønt, der var slaaet⁸⁵. Men Opkrævningerne af Sølv fra Kirkerne blev gennemført paa Gotland⁸⁶ som i det øvrige Rige: I Juni 1539 indleveres til Kongen »to beseglede Lædersække med Kirkens Sølv, som Christoffer Stygge og Claus Rantzau antvortede til kgl. Maj.s Embedsmand paa Visborg«⁸⁷.

Desværre er det ikke muligt at gøre Rede for, *hvorledes Kirkerensningen forløber derovre*; men der, ligesom herhjemme, har de to Partier længe staaet overfor hinanden, og den fjerne Beliggenhed har hindret Peder Palladius, under hvem Øen nu regnedes at staa, i at gøre noget virksomt for Menigheder og Præster derovre.⁸⁸

22. Juli 1538 søger Borgmester og Raad fra Visby Kongen med Bøn om, at alle øde Kirkers Jorder omkring Byen maa blive overladt⁸⁹ dem, for at de dermed kan underholde dels Syge og Fattige og dels »dem, som os det hellige Evangelium lærer og desligeste en lærd Skolemester«. Og desuden maa de bede om, at St. Jørgens Hospital, hvis Formyndere, der er indsat af Kong Frederik I, bruger al Indkomsten til sin egen Profit, maa faa Raadighed over det Gods, som er givet af fromme Mennesker paa hele Gotland, og arme og spedalske Mennesker optages der igen⁹⁰. Det kan tilføjes at det vel har gjort noget Indtryk paa Øen, at Sjællands sidste katholske Biskop, Joachim Rønnow, sad fængslet paa Visborg 1539 til 1541⁹¹, og senere brugtes Borgen som Fængsel

85 Erik Arup omtaler i sin danmarkshistorie flere gange problemer med udstedelsen af dårlig mønt, hvad der synes at have været et generelt problem gennem en stor del af det 16. århundrede. Se i øvrigt: A. Heise: *Familien Rosenkrantz' Historie, II*, København 1882, s. 270-271.

86 Her er der i margen anført: »Kirkesølv indkræves«.

87 K. Erslev & W. Møllerup (udg.): *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, København 1881-1882, s. 93: »Hr. Oluf Rosenkrands, Ridder, fik Kvittans paa to beseglede Lædersække med Kirkens Sølv, som Christoffer Stygge og Clavs Randtsov paa hans vegne antvordede Woislaf Wobitzer, kgl. Maj.s Embedsmand paa Visborg, paa Kongens vegne«.

88 Midt på s. 437 er der anbragt en illustration med følgende billedtekst: »Ruinen af St. Jørgens Kapel ved Visby. Nord for Byen, mellem Bymuren og Galgen og med vid Udsigt over Østersøen laa de spedalskes Kapel. Som alle de andre Kirker i Byen blev den overflødig ved Reformationen, da St. Maria Domkirke blev Borgernes Sognekirke«.

89 I margen er der her anført: »Øde Kirkers Jorder til Fattigpleje«.

90 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumenter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 108.

91 Hans Knudsen gør opmærksom på, at Rønnow føres til Visborg på Gotland 1541, hvilket han baserer på nogle bevarede breve dateret Visborg juli 1541. Rønnows fangeskab på Visborg varer i følge Knudsen frem til 1544, hvor Rønnow dør d. 1. maj på Københavns slot, jf. Hans Knudsen: *Joachim Rønnow*, København 1840, s. 134 ff. Oplysningerne om tidsrummet for Rønnows fangeskab på Visborg gentages i *Dansk*

for en Odense-Præst, Laurits Hellesen, der var afsat for Sympatier for Gendøberi⁹².

Den lærde Skole i Visby blev oprettet 1544 i det hidtidige Gildeshus⁹³, men iøvrigt har det nok gaaet smaat med Evangeliets Forkyndelse ud over Øen. I Juni 1549 udgaar der Kongebrev til Abbed Niels i Sorø, at »han straks forsikrer nogen lærde og forstandige Brødre der fra Klosteret til Roma Kloster paa Gulland«⁹⁴.

Der er i det hele en Del Uro paa Landet i disse Aar; ikke blot er baade Borgere og Bønder utilfredse med Lensmanden Otte Ruds⁹⁵ Styrelse, men de klager ogsaa over de daarlige kirkelige Forhold, som ikke kan ordentlig tilses fra København. I Begyndelsen af Aaret 1554⁹⁶ indfinder der sig Gotlændere med et Klagebrev til Kongen, og 17. maj udsteder Kongen paa Koldinghus to Breve om Forholdene. *Lensmanden Otto Rud* faar Besked om, at da Borgerne klager over, at *Religionen ikke holdes ved Magt* i Lenet, saa skal han paase, at Præsterne faar deres Rettigheder, at Ordinansen holdes, og at den, der har Tilsynet med Gejstligheden, faar tilbørlig Underholdning⁹⁷. *Borgerne* faar Brev, at Kongen har befalet Peder Palladius at beskikke en lærd Person der i Landet til at have Tilsyn med Præsterne og Ordinansens

Biografisk Leksikon, XX, København 1941, s. 422 og hos P.G. Lindhardt: *Nederlagets Mænd*, København 1968, s. 165. Der er således uoverensstemmelse mellem Fabricius og oplysningerne i *Dansk Biografisk Leksikon* samt P.G. Lindhardt, hvad angår tidsrummet for Rönnows fangeskab på Visborg.

92 Laurids Hellesen nævnes sammen med en anden Odensepræst ved navn Kristoffer Mikkelsen af V. Bang. Begge var afsatte for »at have hyldet gjendøberske Anskuelse«. Begge blev klosterfængslet i Sorø, hvorfra Laurids Hellesen siden flyttedes til Gotland. Se V. Bang: *Den danske Kirkes Historie i Kristian den tredjes Tid*, København 1890, s. 74-75. Se også: H.F. Rørdam: *Om Sværmerne Christoffer Mikkelsen og Lavrits Hellisen i Odense* i: *Kirkehistoriske Samlinger*, 2.I, s. 319 ff.

93 Denne oplysning findes hos Hans Nielsen Strelow: *Cronica Guthilandorum*, København 1633 (facsimili Visby 1978), s. 266: »Aar 1544 bleff Wissbye Skoele forflyt til den sted hun nu er; tilforne var det it øde huus; tilhørde Nortredings Brødre kaldedis deris Gildishuus som de da til Skole evig at skulde bliffue forærit«.

94 H.F. Rørdam (udg.): *Danske Kirkelove*, I, København 1883 s. 295: »Kong Christian befaler Hr. Niels, Abbed i Soer, at han strax forskikker nogen lærde og forstandige Brødre der fra Klosteret til Roms Kloster paa Gulland.«

95 Herefter benævner Fabricius konsekvent Otte Rud som Otto Rud.

96 Her er der i margin anført: »Klager i 1554.«

97 C.F. Bricka m.fl. (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1551-1555*, København 1885 ff., s. 315: 17. maj 1554: »Til Otte Rud. Da Borgerne i Viisbye klage over, at Religionen ikke holdes ved Magt paa Gotland, skal han paase, at Præsterne faa den Rettighed, som tilkommer dem, at Ordinansen holdes ved Magt, og at den, der skal have Opsyn med de gejstlige, faar en tilbørlig Underholdning«. *Kancelliets Brevbøger* er herefter forkortet som: KB.

Overholdelse⁹⁸. Og samme Dag faar *Biskop Peder Palladius* et Brev, som forklarer Klagerne og giver Kongens Befaling: *Der klages over »at der er stor Uskikkelighed paa vort Land Gotland med Religionen, saa at der findes mange uskikkelige gejstlige Personer, og Guds hellige Ord og Evangelium ikke rettelig forkyndes og læres, og heller ikke vor Ordinans, som vi om Religionen haver ladet udgaa, ved Magt holdes«*. Derfor paalægges det Biskoppen⁹⁹ at undersøge Forholdene grundigt ved en bekvem og lærd Mand, enten Provst eller en anden paa Gotland, som man kan overdrage at *visitere* alle Sognene og eksaminere Sognepræsterne, om der er nogle, som ikke er dueelige, og give Magt til i saa Fald at beskikke andre i stedet. Og dersom der ikke er en saa dygtig mand paa Gotland, skal der *forskikkes* en Mand herfra derover, da Ordinansen skal »ved Magt holdes saavel paa Gotland som her udi vort Rige Danmark«. Og har Palladius ikke Tid til at ordne det, skal han skrive og foreslaa, hvad Kongen skal gøre¹⁰⁰. – Desuden klages der over, at Otto Rud har »fordærvet« St. Catharina Kirke, skønt det var lovet af Frederik I, at den skulle holdes ved Magt for sin Skønheds skyld.¹⁰¹ Hertil erklærer Lensmanden dog, at den længe har staaet øde, efter at det var sket, at medens Præsten stod og holdt Messe, »da begyndte Hvælvingerne at drysse neder paa Alteret, saa Folket blev forfærdet«, og siden har kirken staaet aaben for Hunde og Svin, saa der var en Stank inde, som Gud maatte forbarme sig over. Iøvrigt har Borgerne taget Sten af Kirken, medens Otto blot har ladet opbryde noget af Gulvet, som han er villig til at lægge igen¹⁰².

98 KB: 17. maj 1554: »Til Borgerne i Viisbye, hvis Klageskrivelse Kongen har modtaget. [...] M. H. t. Religionen har Kongen befalet Dr. Peder, Superintendent i Siellandz Stift, at beskikke en lærd Person der i Landet til at have Tilsyn med Sognepræsterne og Ordinansens Overholdelse«.

99 Her er der i margin anført: »Palladius skal visitere 1554.«

100 KB: 17. maj 1554: »Befaling til Dr. Peder, Superintendent i Siellandz Stift, at han skal forfare af de fuldmægtige fra Gotland, hvorledes Forholdene ere paa Øen, og om man der kan finde en dueelig Person til at have Opsyn med Præsterne; findes en saadan ikke der, skal han se at sende en derover. Kan han ikke selv paa denne tid ordne Sagen, skal han underrette Kongen om, hvad der bør gøres«.

101 Her der i margin anført: »St. Catharina Kirke forfalder«. Endvidere er der på s. 439 til højre anbragt et billede af St. Catharina kirkeruin ledsaget af følgende billedtekst: »Graabrødrekirken »St. Catharina Kirke« i Visby. Denne pragtfulde gotiske Kirke ønskede Borgerne bevaret, men de lod den dog forfalde; og den staar nu som Ruin; Hvælvingerne er styrtede ned, men de fleste Gjordbuer spænder endnu over Kirkerummet«.

102 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumenter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 116-117.

Det synes i det hele, somom den kirkelige Nidkærhed kun anvendes for at ramme Otto Rud, som Borgerne følger sig forulempet af i mange Maader. Allerede først i August s. A, sendes en ny Klage over Brud paa deres Privilegier¹⁰³; men i sit Svar af 7. Nov. erklærer Kongen, at han har skrevet til Øens Almue, at de skal sende en Befuldmægtiget næste Foraar, og saa kan Visby sende en Borgmester, en Raadmand og to Borgere, saa det hele kan bringes i Ordne [Orden]¹⁰⁴. 24. Febr. 1555 udsteder Landalmuen saa sin Besværing, som i Hovedsagen samles i Ønsket om, »at vi fattige Mænd paa Eders Naades Land og Klippe matte engang være *udi Fred og Rolighed for Visby Borgere*«!¹⁰⁵ – Interesserne var meget forskellige fra Byens! – Men *Borgerklagen* af 3. og 8. Marts ligger i det gamle Spor; og foruden Besværingen over, at deres Handelsprivilegier overtrædes, klager de, at Otto Rud har ført de *Bibler* til Landet, som hver Præst maatte købe, og Bønderne maatte betale med Korn (det var Bibler, som skulde anskaffes af hver Kirke i Riget og betales med 5 Daler, som her var udredet i Korn), at han skadede St. Catharina Kirke, og at hans Svende med dragne Sværd havde overfaldet deres (tyske) Prædikant *Antonius Peyck* paa Gaden. Dertil kom, at han havde nedbrudt *tre Stenkors*, som stod ved Vejen paa Byjorden; til dem vandrede Folk til Straf for deres Misgerninger, for at de maatte komme Vor Frelzers Død i Hu¹⁰⁶.

Til disse Klager kan Lensmanden svare, at paa Bibelen har han ikke fortjent en Penning; at han ikke havde forstaaet rettere, end at *St. Catharina kirke* skulde nedlægges med sit Kloster, men siden der Rejstes

103 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumenter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 117-122.

104 KB. 7. november 1554: »Til indbyggerne i Viisbye. Deres fuldmægtige, Rasmus Hansen og Laueritz Olufzen, have været for Kongen med deres Besværing over den Handel, som Lensmanden, Slotstjernerne, Bønderne, de fremmede Kjøbmænd og andre bruge der paa Landet, samt over Ordinansens Forsømmelse, og de have begjæret nogle privilegier for Byen. Kongen kan imidlertid ikke træffe en endelig Afgjørelse, uden Øens menige Almues fuldmægtige ere tilstede. Kongen har tilskrevet den, at den skal sende sine fuldmægtige strax paa Foraaret, saa snart man for Is og Vinter kan komme derfra; til samme Tid skulle Borgerne i Viisbye ogsaa sende deres fuldmægtige, en Borgmester, en Raadmand og to af menigheden. Da de klage over Lensmandens Kjøbmandsskab, skulle de selv til Sommeren have Skibe i Beredskab, som kunne tilføre Landet Korn og andre fornødne varer. Dr. Peder, Superintendent i Sielandts Stift, har faaet Befaling til at sende en lærd Mand derover, som kan have Tilsyn med Ordinansens Overholdelse«.

105 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumenter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 123.

106 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumenter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 124-131.

Indvendinger, var intet brudt ned¹⁰⁷; at *Antonius Peyck* i Drukkenskab paa Gaden havde yppet Klammeri med Svendene og Borgmesteren, og han selv havde først erfaret noget om Sagen gennem denne Klage.¹⁰⁸ Og *Stenkorsene* var »tagne ned for Afguderiets Skyld«, og der er endnu mange slige Kors paa Landet; om Kongen vil det, kan de let rejses igen¹⁰⁹. C. 15 Kalkstenskors bevaredes paa Gotland gennem Tiderne¹¹⁰.

Dermed kan Sagen tages op til Afgørelse, og 13. maj 1555 giver Kongen tilligemed de forsamlede Rigsraader i København et Brev, hvori der gøres saa vidt muligt Ret og Skel mellem de gamle til Dels modstridende Privilegier for Borgere og Landalmue paa Gotland. Men om de i Klagerne indflettede Besværinger om kirkelige Forhold meldes intet¹¹¹. Det var vel ogsaa rimeligt at overlade dette til den forestaaende *almindelige Kirkevisitation*.

Vi ved ikke, om denne Visitation nogensinde kom i Stand.¹¹² Netop i de samme Dage, da Gotlændingene fik deres Svar, rantes Palladius paa Prædikestolen af et apoplektisk Anfald og fik ikke mere sin fulde Førlighed; dette kan have standset hele Sagen. *Dersom* en Vsitator er sendt derop, er han atter vendt tilbage, uden at der efterlodes noget *fast gejstligt Tilsyn* paa Øen, og Forholdene har udviklet sig ad de gamle Baner. Den syvaarige Krig mellem Danmark og Sverige 1563-70 var heller ikke gavnlig for grundige Reformer, dertil var Gotland i alt for høj Grad udsat for at blive Krigsskueplads og maaske ved at Kup erobres af Svenskerne. At Landet¹¹³ har lidt frygteligt, kan ses af, at der i et Kongebrev af 22. Aug. 1571 hedder, at Befolkningen derovre er næste uddød i flere Ting, saa der flere Steder kun er 4 eller 6 bosiddende Mænd tilbage¹¹⁴.

107 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumenter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 137.

108 Her er der i margen anført: »Klagerne tilbagevises«.

109 M.N.C. Kall Rasmussen: »Dokumeter, vedkommende Øen Gotland«, *Danske Magazin*, 3.III, København 1851, s. 137-138. Klagerne over Otte Rud omtales også hos Lauritz Schebye Vedel Simonsen: *Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelsslægt*, II, Odense 1845, s. 90.

110 Hvor Fabricius har denne oplysning fra, lader sig ikke sige med sikkerhed.

111 KB: 13. maj 1555: »Aabent Brev indeholdende Bestemmelser om Handel, Tiende, Sagefald, Vrag, Ægt og retspleje paa Gotland, udstedt efter Samraad med de tilstedeværende Rigsraader i Anledning af de fra Borgerne i Vesbye overbragte Klager«.

112 Her er der i margen anført: »Uvist, om Visitation blev foretaget«.

113 Her er der i margen anført: »Trængsler i Syvaarskrigen«.

114 KB. 22. august 1571: »Aabent Brev, hvorved Kongen, der har bragt i Erfaring, at Befolkningen i flere Ting paa Gotland er næsten uddød, saa der flere Steder kun findes 4 eller 6 bosiddende Mænd i Tinget, hvilke dog maa svare samme Afgift som de Ting,

Da Krigen endelig er forbi, sendes den berømte *Christopher Walkendorf* d. 22. Aug. 1571 som Lensmand til Gotland¹¹⁵, og han skal nu søge at faa Øen paa Fode igen.¹¹⁶ Blandt de Ting, der skal ordnes, er ogsaa de kirkelige Forhold. Kongen har erfaret, »hvorledes at Altinget der paa vort Land Gotland skal holdes fast uskikkeligen med Religionen og de andre gejstlige Sager, og synderlig af den Aarsag, at der paa Landet ikke er nogen Superintendent«. Det kan være sandsynligt, at det er Walkendorf, der ankom til Visby den 2. September, som har sendt denne Indberetning, og 24. Okt. s. A. faar han brev, at han skal sende straks paa Foraaret til København »en af de lærdeste og forstandigste Provster, som findes der kan paa Landet, at han kan af Superintendenten og de Højlærde udi Universitetet kan eksamineres og overhøres« og siden ordineres som Superintendent paa Gotland¹¹⁷.

Da Walkendorf havde faaet dette Brev, samlede han hele Øens Gejstlighed, der fra gammel Tid var delt i tre Provstier efter de ældgamle Tredinger¹¹⁸, og bad dem selv kaare en Mand af deres Midte, der var god og duelig; da udpegede de enstemmigt Visbys Provst Mag. *Mourits Christensen Lætus*,¹¹⁹ som saa i Juni 1572 sendtes til København for at

hvori der bo 20 eller flere Bønder, befaler Christoffer Valckendorff, Embedsmand paa Visborg, i Forening med Lagmanden og 3 andre agtede Dannemænd at gøre en for den fattige Almue lidelig Skik herom, som Kongen saa siden vil stadfæste, dog maa Kronens Rettighed ikke i nogen måde forkortes.«

115 KB. 22. august 1571: »Aabent Brev, at Kongen har overdraget Christoffer Valckendorff Befalingen over Visborg Slot med Gotland. Han skal i aarlig Løn for sin egen Person have 200 Dlr., 2 Amer Rinskvind og 1 Læst Rostockerøl samt Klæder og Penge til 12 Karle, frit Foder og Maal til sine egne Heste, den tiende Pending af alt Sagefald og Gaardfæstning og Halvparten af den aarlige Forbedring af Stoddet. De 6 Peblinge i Skolen i Visbye, der hidtil have haft deres Underholdning paa Slottet, skulle fremdeles beholde den. Han maa ikke bruge Handel eller Købmandsskab til Forprang for Borgerne og Almuen.«

116 Her er der i margen anført: »Walkendorf Lensmand«. Endvidere er der på s. 441 anbragt et billede af Christopher Walkendorf ledsaget af følgende billedtekst: »Rigshofmester Christopher Walkendorf. F. 1525. D. 1601. Han sendtes 1571 til Gotland som Lensmand for at ordne de mange Tvistigheder og var i øvrigt en af Rigets mest indflydelsesrige Mænd. Byggede Svindinge Kirke paa Fyen og var paa Gotland en kraftig Beskytter af Biskop Mouritz Lætus (Glad)«. Ligeledes er der i margen her anført: »Befaling om en Superintendent«.

117 KB: 24. oktober 1571: »Til Christoffer Valckendorff. Da det paa Gotland gaar meget uskikkeligt til med Religionen og andre gejstlige Sager, særlig fordi der ingen Superintendent er, skal han straks til Foraaret sende en af de lærdeste Provster paa Landet til Kiøbenhavn, for at denne kan blive eksamineret af Superintendenten og de højlærde og derefter ordineret til Superintendent paa Gotland«.

118 Her er der i parentes anført: »(sml. I. 58)«.

119 I margen er her anført: »Mourits Lætus«.

prøves af sine gamle Lærere Biskop Poul Madsen og Professor Niels Hemmingsen, og 25. Juli fik han sin Udnævnelse, og alle Gejstlige fik Befaling om at være ham lydige¹²⁰.

Han stammede selv fra Danmark, og vi ved ikke, hvornaar han kom til Visby som Præst; men det var ikke saa lystelige Kaar, han gik ind til; han sukker siden, at han »er beladt med en Hob onde Præster«. Det har dog nok mere været Rethaveri og Ufredelighed, end daarliget Levned eller vrang Lærdom, der har præget Præsteskabet paa den fjerne Ø,¹²¹ hvor man i aandelig Henseende passede sine egne Sager; dette skabte vel de »modvillige Præster«, som der klages over. Ganske vist har Hr. Laurids Jensen i Vald sikkert, som hele sin Samtid, været tilbøjelig til at beruse sig og i den Tilstand at lave adskillige uheldige Scener, men han er dog saa vel anset, at han er mellem de gotlandske Præster, som 1586 sendes til Lund for at hylde den unge Prins Christian (d. IV). At en anden Præst kunde tage ud med Hundene og gaa paa jagt i ugevis, saa han forsømte tre-fire Søndagsgudstjenester, kostede ham 30 Daler i Bøde foruden et par Øksne; en tredje fulgte Øen Skik og udskibede Kød imod Kongens Forordning og maate bøde derfor; og et par andre laa i bitter Trætte, den ene, som ydermere forsømte de Syge paa Kongens Ladegaard, blev afsat »og gaar her endnu og lur«, Hr. Hans Thomesen i Stenkummel tiltaltes, fordi han imod Kirkeordinansen havde nævnet nogen ved Navn under Irettesættelse af Prædikestolen; han havde nemlig i Sognet en løsagtig Kvinde, og da hun kom ind i Kirken, medens han stod paa Prædikestolen, hilste han hende med Ordene: »Pak dig ud, din Djævel! Jeg gider ikke se dig!« Men hans egentlige Ulejlighed stammede dog ikke fra denne Sag, men fra Tvistigheder med Lensmanden og Biskoppen, der i et Brev kalder ham »Hr. Hans i Stenkomell, den Løgnere«. Han opsagde da sit Sogn for Kapitlet i Visby, skønt hans Sognemænd gav ham et godt Skudsmaal og beklagede kun, at han »af Letfærdighed« havde opsagt Embedet »ellers havde vi gerne beholdet hannom, levet og død med hannom«.

Vi kan ikke fortabe os i saadanne Enkeltheder, men det samlede Indtryk bliver, at der var Fortrædeligheder nok for den nye Biskop; det gjorde unægtelig hele stillingen vanskelig, at Gotland af Regeringen blev anset for et Sted, hvor man kunde anbringe uheldige Elementer,¹²²

120 KB: 25. juli 1572: »Aabent brev, hvorved Kongen stadfæster Valget af M. Mouritz Christensen til Superintendent på Gotland, da Valget er sket paa lovlig Maade og han nu har aflagt Kongen sin Ed, og befaler alle de gejstlige paa Gotland at være ham lydige«.

121 Her er der i margen anført: »Ufredelige Præster«.

122 Her er der i margen anført: »Gotland som embedsmæssigt Deportationssted«.

som man ikke rent ville afsætte, men heller ikke taale hjemme! F. Eks. sendtes den tidligere nævnte Søn af Niels Hemmingsen¹²³, efter sin afsættelse som Professor, til Gotland og var Sognepræst for Læbro og Helvig Sogne en halv Snes Aar¹²⁴. Men der vistes ogsaa undertiden en næsten ufattelig Taalmodighed, som det skete med Hr. Christen Andersen, der først var i Ruma (Roma), hvor han anklagedes for papistisk Adfærd,¹²⁵ idet han nægtede at lade et dødfødt barn begrave i Kirkegaarden og kaldte det en Hedning; siden kom han til Atlingbo, hvor han indvikledes i saadanne Spetakler med Sognefolkene, at de hellere vilde opgive deres Gaarde end leve med ham, »en saadan Klammers Mand«, der var dømt som Løgner og berygtet for sine store blodige Eder; da flyttes han til Løjstad, men her blev han, der allerede tidligere var berygtet for Kvinder, overbevist om vitterlig Hor med en gift Kvinde og afsat af Generalkapitlet i Visby den 16. april 1578. – Og saa har han endda Frimodighed til at gaa til Kongen og faa nedsat en Undersøgelseskommission bestaaende af Rentemesteren Christopher Walkendorf til Glorup, Lage Beck, Christen Vind og Professorerne i København til at indkalde Parterne og dømme dem imellem. Og samtidig verserer en anden Afsættelsessag mod Hr. Søren Hiort ogsaa for Kongens Dom¹²⁶.

123 Her er der i teksten i anført: »(sml. II. 411)«. På denne side (s. 443) er der anbragt et billede af interiøret af Grötlingbo kirke ledsaget af følgende billedtekst: »En gotlandsk Landsbykirke. Grötlingbo. I Gotlands Glansperiode rejstes der prægtige Kirkebygninger paa Øen. Selv da Nedgangen begyndte, fortsattes Kirkebyggeriet i stort Format. Grötlingbo Kirke er fra Tiden henimod 1350.«

124 Jf. V. Bang: *Den Danske Kirkes Historie i Tiden fra 1559 til 1699*, København 1896, s. 30-31. Se også V. Bang: *Præstegaardsliv i Danmark og Norge*, København 1891, s. 149-150.

125 Her er der i margen anført: »Vitterlige Brøst«.

126 KB: 5. oktober 1578: »Hr. Christen Anderssen, der en tid har været Guds Ords Tjener paa Gudland, har berettet, at der har været Trætte mellem ham og Sognemændene i Atlingboe Sogn paa Gudland angaaende et Skrin med papistiske Helligdomme, som Sognemændene beskyldte ham for uden deres samtykke at have udtaget af Atlingboe Kirke, da han blev kaldet derfra til Rome, medens han hævder, at han intet Ansvar har, da det er sket med hans Forsatte Provstens samtykke, men ikke desmindre er han af Oluf Zigers, Landsdommer på Gudland, Olluf Rodsted, Rasmus Inguorsen, Peder Dede, Peder Malgers, Oluf Randarfue og Jacob Loup bleven dømt for at have gjort Vold og til at blive en Løgner, saalænge de for dem aflagte Vidnesbyrd staa ved Magt; end videre har han berettet, at han paa Præsternes Generalkapitel i Visby 16. april 1578 er bleven dømt fra sit Præsteembede formedelst en Beskyldning for at have beligget et Kvindfolk, i hvilken Sag han dog erklærer at være brødefri. Det befales derfor ovennævnte, naar Sagen, som paabudt, kommer for dem straks til Foraaret og begge Parter ere til Stede i Kiøpnehavn, at undersøge Sagen, afsige Dom deri og give den beskreven fra sig«. Se i øvrigt også: M.N.C. Kall Rasmussen: *Dokumenter, vedkommende Øen Gotlands Gejstlighed under dens første Superintendent*,

Selv om et Billed af en hel Provins kan fortegnes, ved at to eller tre stridslystne eller daarlige Præster fylder Samtiden med deres Uro, saa de mange gode og stille Sogne og deres daglige Kristenliv glemmes, saa maa der dog blive staaende et Indtryk af baade Uro og Kiv over de gotlandske Kirkeforhold i disse Aartier. Man forstaar godt, at Kongen i Anledning af alle de mangfoldige Klagemaal fra Øen beslutter at sende en *Regeringskommission derop*.¹²⁷ Den 6. Juni 1585¹²⁸ bemyndiges Anders Bing, Henrik Brahe, Jacob Vind og Kongens Sekretær, Historikeren Arild Huitfeldt, gennem hvem alle Sager ekspederedes i disse Aar, til at rejse til Gotland for at holde *Retterting i Visby den 25. Juli*; de skal forhøre om alle Klager, undersøge og dømme deri og berette om Mangler paa Øen; og »eftersom og hidtil haver begivet sig megen Uskikkelighed og Utilbørlighed udi i den gejstlige Stand og iblandt Præsterne der paa Landet med mange grove Forseelser og forargelige Mishandlinger, da skal forn. vore Forordnede derom forfare al Lejlighed, hvorledes sig haver med Skolen og Kirken og Præster der paa Landet, og om Personernes Vilkaar og Skikkelighed, Rente og Ophold, og derefter med Flid overveje, *hvorledes den Uordning og Uskikkelighed, som hidtil derudinden været haver, kan ved en tilbørlig Forordning forekommes og afskaffes*«¹²⁹.

Nogen ny Forordning synes ikke at komme ud af denne Under søgelse, og Kilden til Ufredeligheden kunde neppe heller fjernes ved Lovforanstaltninger. Aaret efter er Mourits Lætus gaaet træt og beder om sin Afsked;¹³⁰ i Maj 1586 udnævnes hans Eftermand Sognepræst i Tikøb Mag. Peder Hansen Riber¹³¹, der var en aarvaagen og virksom

Mester Mourits Christensen Lætus (1572-1586) i: Danske Magazin, 3.III, København 1851, s. 177-211.

127 I margen er her anført: »Regeringskommission 1585.«

128 KB: 6. juni 1585: Instruks til Anders Bing, Hendrick Brahe, Arrildt Huitfeldt og Jacob Vind for deres rejse til Gotland. De skal rejse, således at de kan indfinde sig i Visby d. 25. juli, hvor Kongen har meddelt, at ville afholde retterting.

129 KB 6. juni 1585: »Da der hidtil har fundet megen Utilbørlighed Sted i den gejstlige Stand med grove Forseelser og forargelige Misgerninger, skulle de ogsaa undersøge, hvorledes det forholder sig med Skoler, Kirker og Præster på Øen og med Personernes Duelighed, Rente og Ophold, overveje, hvorledes den hidtil stedfundne Uskikkelighed bedst kan forekommes, og ved deres Hjemkomst afgive skriftlig Betænkning derom. «

130 I margen er her anført: »Skiftende Biskopper. «

131 KB. 9. maj 1586: »Aabent Brev, hvormed Kongen beskikker M. Peder Hansen til Superintendent paa Gotland i stedet for M. Mouritz Glad, der nu formedelst Alderdom og Skrøbelighed ikke mere kan forestaa Embedet saa tilbørligt, som han gerne vilde og det sig burde, og befaler alle Provster, Præster, Sognedegne og andre, som ere den gejstlige Jurisdiktion undergivne, at være ham lydige som Superintendent, da han

Mand, der forbød Præsterne uden videre at bytte Embeder og befalede, at de ikke maatte tage bolig i Visby; men han døde 1594, og allerede 1592 valgte Generalkapitlet Mag. David Hansen Bielefeldt¹³². I 1597 beskikkedes hans Eftermand Mag. Poul Andersen Medelby¹³³, der var kgl. Konfessionarius, og som 1602 søgte som Sognepræst til Vor Frue Kirke i Odense og ikke paa Gotland efterfulgtes af egentlige Biskopper, idet man nøjedes med at beskikke *Landprovster*¹³⁴ paa Øen, og dertil valgtes i længere Tid Sognepræster i forskellige Landsogne; men vi kan ikke her fordybe os i disse Embedsforhold paa den fjerne Ø¹³⁵,

nu har aflagt Ed paa at ville forestaa sit Embede saaledes, som han kan forsvare det for Gud og Mennesker. Det befales Kongens Fogeder og Embedsmænd paa Gotland at bistaa M. Peder Hansen, hvis han paa Embeds Vegne kræver deres Bistand, og forsvare ham mod Vold og Uret«.

- 132 KB. 4. juni 1592: »Aab Brev, hvorved Kongen stadfæster Valget af M. David Hansen til Superintendent paa Gotland efter den for nogen Tid siden afdøde M. Peder Hansen, da M. David nu har aflagt Ed paa at ville forestaa Embedet kristeligt og ustraffeligt. Han skal nyde al den Rente, som er tillagt Embedet, og skal derimod være pligtig til at paase, at Guds Ord læres og prædikes ret og rent, at skolerne forsynes med gode Skolemestre og at alting med Religionen gaar ordentlig til efter Ordinansen, og til at vise sig flittig i Visitats og anden Bestilling. Det befales alle gejstlige Personer paa Landet at være ham lydige som Superintendent«.

- 133 KB. 28. juli 1597: »Bestalling for M. Povfel Andersen som Superintendent paa Gotland efter afdøde M. Davidt Hansen. Han skal nyde den Superintendentembedet tillagte Rente paa Gotland og det, som Kongens Fader har henlagt til Superintendents Underholdning. Tillige beskikkes han til Sognepræst i Visby paa Gotland med den til Embedet henlagte Indkomst, som de tidligere Sognepræster have haft«. Bestallingen efterfølges af et åbent brev »om, at M. Povfel Andersen, der nu er beskikket til Superintendent paa Gotland og Sognepræst i Visby, foruden den til Superintendents og Præstens Underholdning henlagte Rente og det, som Kongens Fader har funderet dertil, indtil videre aarlig maa oppebære 100 Dlr. og 1 Læst Rug af Visborg Slot.«

- 134 I margen er her anført: »En Landprovst«.

- 135 KB. 29. marts 1600: »Bestalling for Hr. Villats Søfrensen som Provst paa Gotland og Sognepræst i Visby. Han skal paase, at Guds Ord prædikes rent og purt allevegne paa Øen, og ordinere de Præster, der lovlig blive kaldede til noget Embede der paa Landet, ligesom han ogsaa skal sørge for, at Skolerne blive forsynede med dueelige Skolemestre. Han skal aarlig holde Kapitel og Konsistorium, naar der forefalder Sager, som skulle paadømmes af Kapitlet, og skal vise sig flittig og uforsømmelig i Visitats og anden Bestilling. Han skal nyde den Rente og Indkomst, som de tidligere Sognepræster i Visby have haft«. Bestallingen efterfølges i KB at et åbent brev om, »at Hr. Villats Søfrensen, Provst paa Gotland, indtil videre aarlig maa oppebære 60 Dlr. af Visborg Slot til sin Underholdning.« Poul Andersen Medelby må være rejst fra Gotland og fratrådt embedet, før en landprovst er beskikket, da denne har tilsynspligt med de øvrige præster på øen og besidder retten til at ordinere lovligt kaldede personer. Under 5. oktober 1599 er der i KB anført et missive »til Bisperne i Sjælland og Skaane om at være til stede i København paa den kommende Herredag og møde paa Rettertinget, naar Bisen paa Gullands Sag skal forhøres«. Poul Andersen

der ved sine store Skove og Kalkstensbrud spillede en stor Rolle for Kronen¹³⁶. I 1645 tabtes den for bestandigt for Danmark ved Freden i Brömsebro.

Afsluttende bemærkninger

Litteraturen på dansk om Gotland på reformationstiden er ikke overvældende, og som det fremgår af det ovenstående, så er oplysningerne om de kirkelige forhold på Gotland fragmentariske i den danske litteratur. Fabricius' bidrag til Gotlands kirkehistorie på reformationstiden er det mest omfattende, der tilsyneladende eksisterer på dansk, og det afspejler samtidens historieskrivning, idet det er konservativt i den forstand, at det i det væsentligste bygger på publiceret kildemateriale af ældre dato så som *Kong Frederik den Førstes Registranter*, *Danske Kancelliregistranter*, *Kancelliets Brevbøger*, *Danske Magazin* og *Danske Kirkelove*, således som det er godtgjort med de ovenfor rekonstruerede noter.

Derimod er den svenske litteratur omfattende, som det for eksempel fremgår af litteraturlisten til Siltbergs artikel, og på baggrund af den eksisterende litteratur, det publicerede kildemateriale samt arkivstudier i Rigsarkivet i København, Riksarkivet i Stockholm og Landsarkivet i Visby, burde der være basis for et større kirkehistorisk arbejde på dansk om Gotland på reformationstiden. Under hensyntagen til den lokale forankring, kulturelle og kirkelige forhold samt lokale skikke og lokale magtfordelingsstrukturer, kunne et arbejde passende føres frem til 1645, hvor Gotland ved freden i Brömsebro blev afstået til Sverige, hvorved et arbejde ville dække tiden fra den tidlige reformation til et stykke op i den lutherske ortodoksi i en afgrænset del af den oldenborgske konglomeratstat. De skriftlige kilder og den materielle kultur vil fint kunne supplere hinanden, og en samlet fremstilling vil ganske givet kunne bidrage til en bredere forståelse af reformationen i den oldenborgske konglomeratstat i al dens kompleksitet.

Medelby er måske ikke vendt tilbage til Gotland derefter og er så siden søgt mod Odense som sognepræst. Af rettertingsdommene fremgår det, at der er rejst tre sager mod Poul Andersen: Det drejer sig om to borgere i Visby, der har rejst sager mod Poul Andersen omhandlende henholdsvis hævð og besiddelse af ejendom samt bandsættelse og ekskommunikation, idet der også er rejst en sag mod ham af borgmestre og råd i Visby for at have overfaldet dem med skældsord. Sagerne er alle behandlet på kongens retterting d. 16. oktober 1599, jf. Ditlev Tamm (red.): *Kongens retterting 1537-1660*, II, København 2003, s. 235.

136 Det vil føre for vidt at opregne alle de steder, hvor der i *Kancelliets Brevbøger* er omtalt udskibning af blandt andet træ og sten fra Gotland.

Summary

The Church Historian L.P. Fabricius and his Contribution to the Church History of Gotland

During the years 1934-1936, the Danish theologian and church historian, Dr. of theology, h.c. L.P. Fabricius, published his first three half-volumes, out of four half-volumes, of a general Danish church history. Fabricius' brother-in-law – the future church historian P. G. Lindhardt – finished the last half-volume but it was never published. The never published half-volume is a noteworthy contribution to Gotland's history of Reformation, and it is published here with reconstructed notes that point to Fabricius' source material. Together with a short study of research history, the contribution to Gotland's history of Reformation, published in the article, suggests a basis for a larger work in Danish or any other language about Gotland's church under Danish rule at the time of the Reformation.